

nemzetiségi részarányos foglalkoztatás több módon is hozzájárulhatna a zavartalanabb kisebbségi, esetünkben magyar nyelvű ügyintézéshez. Fontos elmondani, hogy a kutatás során a „nyelvrendőrök” nem foglalkoztak a többi, egyébként hivatalos használatban lévő nemzeti kisebbségi nyelvvel, és nem „intézkedtek” a helyszínen, ha jogsértést tapasztaltak. A helyzetfelmérés célja az volt, hogy minden önkormányzatot, illetve minden szervet azzal és oly módon fejlesszenek, támogassanak a jövőben, amire és ahogyan annak szüksége van a nemzeti kisebbségi jogérvényesítés szempontjából. Ezzel összhangban nyelvtanfolyamokat kell szervezni, ahol nincs vagy kevés a magyarul beszélő hivatalnok (a közsféra létszám-stopja miatt új munkaviszonyok létesítésére nem sok esély van), a tartományi pályázati támogatásokat azon intézmények részére kell biztosítani, amelyek az elmúlt években fejlődést mutattak ezen a téren, központi, országos szinten kell kezelni egyes problémákat, úgy is mint a központilag előkészített és nyomtatott, ezért csak szerb nyelven, cirillül hozzáférhető űrlapok kérdését, stb.

A Magyar Nemzeti Tanács honlapján jelenleg még előkészületi fázisban áll a Vajdasági Magyar Nyelvi Iroda, melyen, remélhetőleg, a program jegyzőkönyvei, fotói, az utazások során készült szubjektív beszámolók mellett, magyar nyelvű jogi dokumentumok is elérhetőek lesznek; de a honlapon szintén elérhető *Legyél te is nyelvrendőr!* felület is bizonyítja, nem csak egy rövid életű projektumról van szó, hanem a magyar közösség aktív bevonásáról és neveléséről a jövőben is, nyelvi jogtudatosságának fejlesztéséről, a jogsértések és az azok mentén kieszközölt változások folyamatos bemutatásáról.

MAGYARORSZÁGI KISEBBSÉGEK MŰLTJA ÉS JELENE

Gyetzai Mária

A menekültkérdés színe és fonákja: a szerbek betelepülése Magyarországra a kezdetektől az 1848–49-es felkelésig

Magyarországra a honfoglalás óta kisebb számban folyamatosan települtek be szerbek, tömeges bevándorlásukra azonban a balkáni török hódítások nyomán került sor. Szerbia elfoglalása után a magyar királyság megnyitotta határait a menekülők előtt. A legnagyobb mértékű beáramlás azonban egy meggondolatlanul indított hadjárat következménye volt, amelyre az akkori Habsburg uralkodó a magyar korona félreértelmezett jogán vállalkozott. A pravoszláv egyházfő vezetésével áttelepülő szerb családok magyarországi tartózkodását az udvar és a magyar alattvalók is ideiglenesnek vélték. Az uralkodótól jelentős kedvezményeket kaptak, s Bécs az „oszd meg és uralkodj” jól bevált elve alapján a legnagyobb számban a közvetlen fennhatósága alá tartozó határőrvidéken biztosított számukra új otthont. A magyar hatóságoktól való függetlenségük garantálta számára, hogy felhasználhatók legyenek a magyarok ellen. Ezzel az eszközzel az uralkodók éltek is, valahányszor csak szükségük volt rá, ám a hálájukat patikamérleggen mérték, gondosan ügyelve arra, hogy védcük ne kapjon vérszemet.

Minden kedvezmény és az itt elért viszonylagos jólét ellenére a magyarországi szerbek sohasem tekintették magukat a politikai nemzet részének. A magyar többségtől eltérő vallásuk, írásuk, valamint sajátos, bizánci típusú teokratikus berendezkedésük – a patriarcha nemcsak egyházi, de világi ügyekben is előljárójuk, politikai vezérük volt

– révén mintegy zárványként éltek a magyar társadalomban, az abba való beépülés szándéka nélkül. Több alkalommal megkísérelték az általuk lakott területet kihalítani a magyar királyság területéből, és szerb vajdasággá nyilvánítani, tekintet nélkül arra, hogy az ott élők kétharmada magyar volt. A legtöbb vérontással járó kísérlet az 1848-49-es délvidéki szerb felkelés, amelyben komoly szerepet játszott az időközben kvázi függetlenné vált Szerbia is. Romantikus elképzelés volt Kossuth részéről, hogy a polgári szabadságjogok megadásával a magyarországi nemzetiségek megalégszenek. Az osztrák fennhatóság alóli megmenekedés után ugyanis nem voltak hajlandó a magyarok szupremáciáját elfogadni. A szerb törekvések azonban több lényeges pontban különböznek a többi magyarországi nemzetiségétől. A szerb „életér” kiterjesztésének vágya magyar területre sokkal régebbi keletű, kevésbé inspirálta a pánszlávizmus vagy a francia forradalom eszméi, amelyek döntő mértékben hatottak a XIX. századi magyar politikai gondolkodásra is. Ahogyan Kossuthék, a Habsburg uralkodók többsége is félreismerte a szerb törekvéseket. A XVIII. század közepétől tudomással bírtak arról, hogy a szerb egyházi vezetés legnagyobb ellenlábassal, az orosz cárral tart fenn közvetlen kapcsolatot, s ügynökei folyamatosan jelen vannak szerb alattvalóik között. 1848-ban azonban Bécs számára is hamar világos lett, hogy a magyarországi szerbek sokat hangoztatott udvarhússége nem egyéb képmutatásnál, valójában a Szerbiával való egyesülésre törekszenek. A nemzetközi helyzet ennek akkor nem kedvezett, csak az I. világháború után széttördelt Európában, a győztes nagyhatalmak segítségével került sor a szerb vajdaság tervének megvalósítására.

I. A szerb betelepülés kezdetei a magyar királyság területére

Egyes források szerint az Al-Dunánál már a honfoglalás körüli időkben szórányosan éltek szerb családok. Szent István korától intenzív kapcsolat volt a két állam között. III. Béla király Sztefan Nemanja, szerb nagyzsupánnal közösen szakította ki Nándorfehérvárat (ma: Belgrád), a bizánci birodalom testéből (1183). A várost Zsigmond magyar király

és német-római császár Sztefan Lazarevics, szerb despota¹ rendelkezésére bocsátotta, aki elsőként alakította ki székhelyét a Duna és a Száva összefolyásánál fekvő településen, amely ma is Szerbia fővárosa. A törökök által szorongatott szomszédját Magyarország támogatta. 1425-ben II. Murad hadjáratát magyar segítséggel sikerült visszaverni. Zsigmond keresztes hadjáratot tervezett az egyre agresszívabb politikát folytató szultán ellen, amit Sztefan Lazarevics támogatott. Mivel a szerb despota gyermektelen volt, unokaöccse Brankovics György (Gyuragy Brankovics)² utódlásának elismerése fejében később (1426-ban, Tatán) lemondott Nándorfehérvár és Galambóc (*Golubac*) váráról. Ezekre Zsigmondnak nagy szüksége is volt, a török elleni hatékony védekezés érdekében. Szerbia a vesztes 1389-es rigómezei ütközet után török vazallus állam lett, így a despota a törökök oldalán vett részt a nikápolyi ütközetben, amelyben Zsigmond király nemzetközi segítséggel próbálta megállítani az oszmán hódítókat. Sztefan Lazarevics később Magyarországra költözött. Zsigmondtól nagy hűbértartásokat kapott³, szerte az országban, de főként Dél-Magyarország területén. Az ország főurai közé emelkedve bandériumot kellett felállítania, valószínűleg ennek örvén telepítette át szerbiai jobbágyságát magyarországi birtokaira⁴. A birtokok számát a despotai poszton őt váltó Brankovics tovább gyarapította. Az árulása foly-

¹ Ezt a Bizáncban a császár után legmagasabb rangot II. Joannész császártól kapta.

² 1429 és 1456 között szerb despota. Az oszmán birodalom és a Magyar Királyság között ingadozva próbálta megvédeni Szerbia viszonylagos önállóságát. Egyik leányát Cillei Ulrikhoz a másikat II. Murad szultánhoz adta feleségül.

³ Zsigmondnak szokása volt a birtokadományozás. Mivel sűrűn meggyűlt a baja a magyar rendekkel, ellensúlyozásukra igyekezett külföldi híveire, tanácsadóira támaszkodni. Jóllehet az ellenkezőjére vállalt kötelezettséget, nagy birtokokat adományozott nekik. Ezért uralkodása alatt lényegesen megváltozott a magyar várbirtok-szerkezetet.

⁴ A téma egyik kutatója, Hodinka Antal szerint (*Ami a karlócai békekötésből kimaradt és következményei*, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda: Pécs, 1935) erre abból lehet következtetni, hogy a hajdan az ő birtokában volt Tokajban még 1565-ben is voltak saját ispánjuk alatt szolgáló szerbek. Hodinka ebben annak nyilvánvaló bizonyítékát látja, hogy a nem katonáskodó szerbség is saját külön hatóságának felügyelete alatt, a többségi magyarságtól elkülönülten élt.

tán súlyos vereséggel végződő második rigómezei csata után azonban mindet elvesztette.⁵

A dinasztikus házasságok is jártak szerb betelepüléssel⁶. Tömeges beáramlásukra azonban a XIV. század végén, a XV. század elején, az oszmán törökök balkáni hódításai nyomán került sor. Ebben az is közrejátszott, hogy Imre királytól kezdve⁷ a magyar uralkodók (pl. III. Béla vagy az Anjou királyok) viselték ezt a címet, jóllehet Szerbia királysággá válásával (1217) ennek a jogigénynek még az elvi lehetősége is megszűnt Magyarország uralkodója számára, Zsigmond is fenntartotta, mivel fontos volt, hogy ne kerüljünk tőszomszédságba a törökökkel. Később a Habsburg uralkodók erre a tulajdonképpen sohasem létezett alárendeltségi viszonyra hivatkozva, a magyar korona jogán viseltek hadat Szerbia felszabadítására.

II. A török hatalom és hadsereg szerepe a betelepülés felgyorsulásában

Amikor a középkori szerb állam az 1389-es rigómezei csata után elvesztette önállóságát, Magyarország a XV. században megnyitotta határait a menekülő szerbek előtt. A Magdics-féle *Diplomatarium Rackevien-*

⁵ Brankovics ragaszkodott a Szegei békéhez, amelyet a szultán csapatainak ázsiai lekötöttsége miatt kezdeményezett. I. Ulászló király azonban a pápának tett esküje miatt meg kellett, hogy támadja a törököket. A Várnánál elszenvedett katasztrofális vereség (1444) után hadvezére, Hunyadi János Kasztrióta György (Szkender bég), albán vezérrel szövetségbe lépett a törökök ellen. Brankovics azonban elárulta vejének, a szultánnak a magyar hadak készülődését, így Hunyadinak még az albánokkal való egyesülés előtt kellett döntő ütközetbe bocsátkoznia a törökökkel. A második rigómezei csata (1448) a magyar sereg vereségével végződött, Brankovics Hunyadi Jánost is elfogatta. Csak nagy nehézségek árán sikerült elérni, hogy ne szolgáltassa ki a szultánnak.

⁶ Így pl. 1100 k., amikor II. Vak Béla király szerb hercegnőt vett feleségül. Urosevics Jelena népes kísérete a Csepel sziget déli részén fekvő királyi birtokokon telepedett le.

⁷ Imre király (ur.: 1196–1204) a Bizánc-tól függetlenedő Szerbiát és Bulgáriát is uralma alá akarta vonni. 1202-es szerbiai hadjárata után felvette a Szerbia királya címet. Erre vonatkozó törekvésében a pápa is támogatta, mert Sztefan Nemanja tőle kért koronát, közben azonban fivére Száva (később Szent) már megszervezte a görögkeleti egyházat Szerbiában.

se⁸ már 1410-ből hoz okleveleket a szerbek beköltözéséről. A Dunán átkelve azonban elsősorban a déli megyékben telepedtek meg. Ezek, állítja Hodinka Antal⁹ egy pápai tizedjegyzékre hivatkozva, amely a XIV. század első felére érvényes állapotot tükrözi, hazánk legsűrűbben lakott megyéi voltak, s a lakosságnak akkor még színmagyarnak kellett lennie. A XVI. század végére azonban a magyarság már igen nagymértékben megfogyatkozhatott, nemcsak itt, hanem a Duna-Tisza közén, a Tiszántúlon, az Alföldön és Erdélyben is. Hodinka erre abból következtet, hogy Jován, a fekete cár¹⁰, aki fénykorában mintegy 15 ezer szerb fegyveresnek parancsolt, olyan jelentős szerepet játszott a Mohács után kialakult hatalmi vákuumban, hogy még a magyar trónra pályázó Habsburg Ferdinánd¹¹ is versengett a kegyeiért, hogy eltántorítsa Szapolyai János támogatásától. Amikor, tehát, a Habsburg-ház Magyarország trónjára került, a déli megyék lakosságának kicserélődése már javában folyt.

Ennek magyarázata azonban ekkor még nem kizárólag a szerb menekültek nagy számában keresendő, sőt, sokkal inkább a török megszálló csapatok összetételében. Az oszmán hadseregben ugyanis sok volt a balkáni, ill. délszláv katona. Eleinte a hadifoglyokból biztosították a hadsereg utánpótlását. A nagy hódító hadjáratokhoz, és az elfoglalt területek megszállásához azonban ez már nem volt elegendő, ezért más

⁸ Magdics István: *Diplomatarium Rackeviense – Ráczkevei Okmánytár*. Vörösmarty nyomda: Székesfehérvár, 1888.

⁹ Hodinka, 1935, Ami a karlócai békekötésből kimaradt és következményei... i.m. 9–10.

¹⁰ Szerbül *Jovan Nenad* vagy *Crni Jovan*. Előéletéről semmi sem ismert. A vesztes mohácsi csata, a király halála és a török csapatok átmeneti visszavonulása után szerb martalócok élén megszerezte a hatalmat a ma Vajdaságnak nevezett Délvidék egy része fölött, szerb cárrá és bizánci császárrá kiáltotta ki magát. Először Szapolyai majd Ferdinánd mellé állt a magyar trónért folytatott harcban. A magára találó magyar hadsereg azonban döntő vereséget mért rá. Szabadka központjában álló emlékművére ezt írták: „*Tvoja je miszao pobedila*.” (Az elgondoláson győzedelmeskedett.)

¹¹ I. Ferdinánd (ur.: 1526–1564) A mohácsi csatában elesett sógora, II. Lajos utódjaként, 1526 decemberében magyar királlyá választották. Uralkodása kezdetétől fogva harcolt az egy hónappal korábban a magyar rendek jelentős része által királlyá koronázott I. (Szapolyai) János ellen. 1538-ban, a Váradi békében kiegyezett I. Jánossal, de a szerződés végrehajtására nem került sor, mert a két király által uralt területet nem lehetett szétválasztani, és a főurak továbbra is hol egyik, hol a másik király pártjára álltak.

forrást kellett találni. A győztes hadjárat után a meghódított területen berendezkedő oszmán csapatok tagjainak jelentékeny hányada a szerbek és a bosnyákok közül került ki. Ennek egyik oka az, hogy a Balkánon a törökök rendszeresen szedték az ún. gyerekadót (*devşirme*)¹². Egy-egy vidéken kb. 3 évente összeszedték a tizenéves fiúgyermek legjavát. Nemcsak a hadsereg utánpótlására használták fel őket, hanem egyéni képességeiktől függően polgári, államigazgatási pályákra is képeztek ki közülük. A képzés során elsajátították a török nyelvet, de életkoruknál fogva már nem felejtették el az anyanyelvüket sem. Annál is inkább, mert egymás között továbbra is azt használták, s az otthon maradtakkal sem szakadt meg a kapcsolatuk teljesen. Sokan közülük igen magas pozíciókba kerültek a török hadi, ill. államgépezetben.¹³ Általánosságban elmondható, hogy a Balkán, de különösen Szerbia (1459), Bosznia (1463) és Hercegovina (1482) meghódítása után, mire a török hadak Magyarország ellen indultak az oszmán birodalom európai része döntően a délszlávok és a görögök irányítása alá került. Ennek a helyzetnek a kialakulását az is elősegítette, hogy a meghódított területek keresztény lakosságának nem sok megélhetési forrása volt, ezért alkalmazkodtak az új helyzethez, és próbáltak katonáskodásból megélni. Különösen jellemző volt a szerbekre, hogy martalócnak¹⁴ álltak, mert az rendszeres jövedelmet és adómentességet biztosított számukra. A martalócok többsége a XVI. században Magyarország területén nemcsak alsó, de magasabb, parancsnoki szinteken is szerb volt. Jóllehet szerepük a török megszállásban nincs kellőképpen feltárva, a fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy elsősorban a Duna-Száva vonalától északra, többnyire a végvárakban teljesítettek szolgálatot, s a török hadsereg kötelékében igen mélyen behatoltak magyar területre¹⁵. Mivel az ő számukra nem

¹² Magyarországon ezt nem vezették be.

¹³ Ld.: Vukicsevics, Milenko M.: *Znameniti Srbi muslimani*. Szrpszka knjizseva zadruha: Beograd, 1906.

¹⁴ Bizánci eredetű szó, jelentése „őr”. Később a balkáni, keresztény származású katona megnevezése volt az oszmán hadseregben. A magyar végvárakban igen sokan voltak, szinte csak a zsákmányért harcoltak. Innen a szó jelentésének módosulása: rabló, útonálló.

¹⁵ Esztergomban pl. 1543-ban 1058 fő volt a létszámuk.

volt kötelező az iszlám vallás felvétele, megállapítható, hogy a török haderőnek volt, egy jelentős, nem muszlim (döntően szerb) része.

A hadseregben való térhódításával párhuzamosan a szerbségnek az állami hivatalokban is egyre nagyobb volt a szerepe. Ennek következtében nemcsak a hadseregben, hanem az államigazgatásban is polgárjogot nyert a szerb nyelv és a cirillírás. A fényes porta és pl. Magyarország, Oláhország, Velence és Ragusa közötti levelezés esetenként szerbül folyt.¹⁶ Nagy Szulejmán 46 éves uralkodása alatt a török birodalom területe óriási mértékben megnőtt, s ekkor vált az európai politika aktív részesévé. A külső hatalmakkal való kapcsolattartás érdekében sok tolmácsra volt szükség, közöttük sok szerb is akadt. Feljegyezték pl., hogy 1562-ben a magyar király és a török szultán béketárgyalásain Nagy Szulejmán követei szláv (több mint valószínű, hogy szerb) nyelven adták elő mondanivalójukat¹⁷ A magas állami hivatalba emelkedett szerbek kötelezően áttértek a muszlim hitre, a családjuk azonban keresztény, pravoszláv maradt. Hazalátogatásaik révén fenntartották a családi köteleket, s mintegy összekötő kapocs voltak a szerb nép és a török hatalom között. Hogy ennek mekkora jelentősége volt, azt jól példázza a szerb pravoszláv egyház központja, az ipeki (szerbül: Peć, ma: Pejë, Koszovó) patriarchátus újbóli felállítása, amiben élen járt a muszlim hitre tért s a legmagasabb, nagyvezíri rangot elért Szokolli Mehmed (Mehmed Szokolovics) pasa. Ő eszközölte ki Nagy Szulejmánnál a patriarchátus visszaállítását, s testvérét, az Athosz-hegyi szerb kolostor, a Hilendar igumánját nevezette ki a patriarchai posztra. A későbbi patriarchák rokoni kötődéseiről is maradtak fenn híradások. Ezekre a kapcsolatokra annál is inkább szükség volt, mert állami támogatás nélkül az egyházi szervezet nem tudott volna a hódoltság alatt évszázadokig fennmaradni. A középkori szerb állam szerepét tulajdonképpen a magas rangú tisztviselőkhöz fűződő rokoni szálak vették át a török államigazgatásban. A későbbi évszázadokban ezek a kapcsolatok némileg lazultak ugyan, az

¹⁶ Ezekből közöl: Ivics, Aleksza: Neue cyrillische Urkunden aus den Archiven. In: *Archiv für slavische Philologie*, 30. k. Weidmann Verlag: Berlin 1909. 205-214.

¹⁷ László Hadrovics: *Srpski narod i njegova crkva pod turskom vlašću*. Nakladni zavod Globus: Zagreb, 2000. 41.

egyház azonban akkorra már elérte azokat a kiváltságokat, amelyekért harcolt, mint pl. a szabad patriarcha-választást, függetlenítette magát a konstantinápolyi patriarchától és az ohridai (ma: Ohrid, Macedónia) érsekségtől, s kialakította saját szervezetét.

III. A szerb pravoszláv egyház, ill. patriarchátus szerepe és jelentősége

Az ipeki patriarchátus, amellet, hogy török segítséggel sikerült megszabadulnia az ohridai és a konstantinápolyi főhatóságtól, más természetű segítséget is kapott a portától. Így pl. török fegyveresek segítették a pátriárkát és megbízottait az egyházi adó behajtásában¹⁸ Egyes források arról számoltak be, hogy az adóbehajtásnál erőszakot is alkalmaztak, különösen a katolikus, de olykor a pravoszláv lakosság körében is. 1614-ben a boszniai ferences atyák levelet juttattak el a szultánhoz, amelyben felpanaszolták, hogy a szerb pravoszláv metropolita zaklatja a katolikus püspököt és a híveket. Hasonló panaszok érkeztek bolgár területről is. Bár a jelen tanulmánynak nem ez a fő tárgya, a fentiek megemlítése mégsem érdektelen, mert a katolikus többséggel szemben a magyarországi szerb felkelők a XIX. században is hasonlóan agresszív magatartást tanúsítottak.¹⁹ A török hódoltsági területen a szerb pravoszláv egyház kihasználta azt a helyzetet, hogy az állam által elismert egyház volt, míg a katolikus inkább csak megtűrt. A katolikusok alávetettségét világosan megfogalmazza IV. az Arzén pátriárka által 1731-ben kibocsátott *berât*²⁰. A katolikusok ezt sérelmezték, és a szerb pravoszláv egyház túlkapásai (főleg az

¹⁸ Erre vonatkozóan a következő idézet közli egy XVI. századi olasz szövegből Ilarion Ruvarac *O pečim patrijarsima od Makarija do Arsenija III 1557-1690. c. művében* (Zadar, 1888): „*Pech – sedia patriarcale de calogeri di rito serviano e greco dove resiede il patriarcha Giovanni, con gran pompa guardato e custodito Turchi Gianiceri dalla Porta di Constantinopoli et da lui mantenuti a proviggione in sontuosissimo pallyo...*”

¹⁹ A Délvidéken a XX. század háborús eseményei során is a katolikus templomok, ill. a papság volt a szerb támadások egyik fő célpontja.

²⁰ Török szó, jelentése [szultáni] adománylevél. A szóban forgó dokumentum kimondja, hogy a boszniai katolikusok az ipeki pravoszláv patriarchának vannak alárendelve.

adóbehajtás terén) ellen sűrűn tiltakoztak a török hatóságoknál. A szerb egyház azonban – részben a már említett okokból – szorosan összefonódott az államhatalommal, amely az egyházi igazgatáson messze túlmenő jogosítványokkal ruházta fel, pl. a törvénykezés, és – a számára biztosított fegyveres alakulatok révén – az adóbehajtás, rendfenntartás terén. Ezek a jogosítványok politikai tényezővé tették, minek következtében az ipeki patriarchátus egyfajta, a világi szerb államot helyettesítő teokratikus állammá vált, a fölérendelt oszmán államhatalmon belül. A patriarcha és a papság nem csupán a szerb nép lelki gondozójának, hanem uralkodójának és mintegy a szultán helytartójának, vagyis az államhatalom képviselőjének is tekintette magát. Erre számos fennmaradt írásos emlék utal, amelyekben a patriarcha székhelyét, [ipeki] szerb trónként említik.²¹

A szerb pravoszláv egyház automatikusan szerbnek tekintette mindazokat a területeket, amelyeken szerbek éltek. Így olyanokra is kiterjesztette a szerb megnevezést, ill. identitást, amelyek egyáltalán nem voltak a szerb állam részei, s a lakosságuk túlnyomó többsége sem volt szerb. A patriarcha joghatósága alá Üskübtől (ma: Skopje, Macedónia) Budáig, Komáromig hatalmas terület tartozott. „Birodalmának” kiterjedésével, hatalmával maga is tisztában volt, sőt, megpróbálta még tovább növelni. Ezt tükrözik a titulusai is: mint pl. „minden szerb földek patriarchája”, „szerbek, bolgárok és más földek patriarchája”. Az utóbbiak alatt többnyire Boszniát és Hercegovinát értették, de ennél tágabban is értelmezték. A szerbek és bolgárok mellett gyakran szerepel még „a tengermelléki földek”, a „nyugati részek” kitétel is. A „tengermelléki földek” alatt Dalmáciát értették, a szintén gyakran felbukkanó „északi földek” megnevezés alatt pedig egyértelműen a Dunától északra fekvő, magyarországi területeket. Ezt a földrajzi bontást később, nemes egyszerűséggel, a „négy égtáj” váltotta fel.

Oroszországi adománygyűjtő útjaikon a szerb szerzetesek következetesen „szerb földnek” nevezték Dél-Magyarországot. Megjegyzendő azonban, hogy ez a gondolkodás nem kimondottan a török hódoltság

²¹ Ezekből Ljubomir Sztojanovics közöl *Sztari szrpszki zapiszi i natpiszi, I-VI. c. gyűjteményében* (Szrpszka kraljevszka akademija: Sremski Karlovci, 1926).

alatt jött szokásba. Megfigyelhető volt már Dusan cár hódításai idején is. Nagyobb jelentőségre azonban a szerb nép szétszórátása idején tett szert, amikor a legkülönbözőbb többségi lakosságú területeken élő pravoszláv hívekre is kiterjedt a patriarcha egyházi fennhatósága, s a patriarchátus ismételt felállítása után ez a felfogás elterjedt az egész szerb népesség körében. A hívek nem sokat értettek a határokhöz²² és egyéb közjogi kérdésekhez, ezért fenntartás nélkül elfogadták a szerb földeknek az egyház által képviselt kiterjesztését. Végére kialakult az a homályos, de mély meggyőződés, hogy azok a területek, ahol szerbek élnek, egy nagy egyesült Szerbia részét képezik. A szerbség későbbi nemzeti fejlődése, és a szomszédaihoz való viszonya szempontjából oly fontos „Nagy-Szerbia” ideája, tehát, végső soron a szerb pravoszláv egyház tevékenységéből eredeztethető.

IV. A pravoszláv egyház „külpolitikája”

A szerb pravoszláv egyház, az oszmán birodalmon belüli viszonylag kedvező helyzete ellenére folyamatosan kereste a török járom alól való felszabadulás lehetőségét. Tájékozódása, ha úgy tetszik, külpolitikája elsősorban Oroszország, a török birodalom legnagyobb ellenlábasa felé fordult. A szerb-orosz kapcsolatok a középkori szerb kultúra virágzása idején magas szintet értek el. Az önálló szerb állam megszűnte után elsősorban anyagi szintre terelődtek. A szerb egyház, saját állam híján, Oroszországban látta legfőbb támaszát. Szerb szerzetesek gyakran kaptak engedélyt Oroszországbeli adománygyűjtésre, bár ilyen irányú kéréseiket orosz részről nem mindig teljesítették, vagyis a szerb kapcsolatokat elég pragmatikusan kezelték. Az orosz orientáció magától értetődő volt, hisz Bizánc helyét a keleti kereszténységben Moszkva vette át. Mélyen gyökerező hagyományokon alapult, s éppen ezért fölötte állt

²² A „szerb föld” megnevezés „átkelt” nemcsak a Dunán, hanem a Száva folyón is. Az akkor már jelentős szerb lakosságnak otthont adó Szerémség mellett, az attól nyugatabbra fekvő Közép- és Nyugat-Szlavónia bizonyos részeit (Pozsega és Körös, ma: Križevci, Horvátország) is magában foglalta.

és áll ma is a pillanatnyi helyzet által megkövetelt kompromisszumoknak, míg a többi kapcsolat – pl. Velencével, a pápával vagy a Habsburg birodalommal – nem. Ennek megfelelően az utóbbiak oszcilláltak, és rendszerint rövid életűek voltak. Az orosz cárt a papság példája nyomán a szerb nép is saját uralkodójának tekintette, ugyanakkor a török kiűzésének erős vágya és az orosz segítség időnkénti elmaradása vagy akadozása arra ösztönözte a patriarchát, hogy nemcsak az orosz, de minden törökellenes hadjáratban Szerbia felszabadításának lehetőségét lássa. Az orosz cárok Nagy Pétertől kezdve iparkodtak a moszkvai patriarchátus egyházi tekintélyéből politikai tőkét kovácsolni. 1683-as török vereség, amelyet Kara Musztafa Bécsnél elszenvedett, megmutatta, a törökök már nem verhetetlenek. Kiszorításuk Európából azonban még sokáig tartott. E célból XI. Ince pápa létrehozta a Szent Ligát (1684), amelyhez a Habsburgok, Lengyelország és Velence tartoztak. A szerződő felek megállapodtak, hogy egyidejűleg több fronton támadást indítanak a törökök ellen. Oroszország 1686-ban csatlakozott, s a rákövetkező évben megtámadta a Krími Tatór Kánságot, rákényszerítve a portát, hogy csapatokat küldjön vazallusa védelmére. A törökök lekötöttsége a Krím-ben hozzásegítette a Habsburgokat, hogy nagy győzelmeket arassanak. egészen Vidinig sikerült előrenyomulniuk, felszabadították a török által megszállt magyar területek nagy részét és Szerbiát is.

A sorozatos vereségek rákényszerítették a törököket, hogy egy jó képességű hadvezér kinevezésével elejét vegyék a további veszteségeknek. Köprülü Fazil Musztafa 1689-ben foglalta el a nagyvezíri posztot, s belső konszolidációval próbálta meg a katonai kudarccokat kivédeni. Igyekezetét siker koronázta. Meg tudta állítani a Habsburgokat, bár ez részben annak is köszönhető, hogy XIV. Lajos, francia királyt aggodalommal töltötték el a Habsburg győzelmek, s olyképpen sietett a vele szövetséges török porta segítségére, hogy a törökökkel küzdő osztrákok hátában támadást indított Pfalz tartomány ellen. (1688). A Habsburgoknak el kellett vonniuk erőik egy részét a Balkánról. Ennek, valamint a kiváló hadvezér, Enea Silvio Piccolomini váratlan halálának következtében, ill. az amúgy is rossz felszereltség és utánpótlás miatt a császári csapatok meghátrálásra kényszerültek. A törököknek sikerült visszaszerezniük a felszabadított területek nagy részét, csak a Bánság és Szlavónia

maradt Habsburg fennhatóság alatt. Hodinka Antal korábban már idézett munkájában utal Bádeni Lajos örgróf, a császári hadak fővezére által 1690. február 6-án előterjesztett haditervre²³, amelyben a császári csapatok visszavonását indítványozta, a Duna-Száva vonalán inneni, magyar területre. Sőt, a fővezér már a hadjárat megkezdését is ellenezte, mondván, hogy még Magyarország területének felszabadítása sincs befejezve, a hadsereg ellátása akadozik, s még rosszabb lesz a helyzet, ha a Dunán átlépve idegen területen fog hadakozni.

V. A Habsburg császár felhívása a szerbekhez és más balkáni népekhez

A császár nem hallgatott fővezérére, inkább engedett Toma Raspassani, az üskübi katolikus érsekség vikáriusa javaslatának, miszerint a császár intézzen felhívást az albánokhoz és a szerbekhez, keljenek fel a szultáni hatalom ellen. Szólítsa fel Csarnojevics Arzén patriarchát, hívja hadba az albánokat és a szerbeket. Cserébe ígérje meg, hogy biztosítja számukra a vallásszabadságot. I. Lipót (ur.: 1657-1705) császár már 1690. április 6-án közzé tette felhívását a balkáni népekhez. Arra hivatkozva, hogy neki, mint magyar királynak ezek a népek alá vannak rendelve, felszólította Albánia, Szerbia, Moesia²⁴, Bulgária, Szilisztria²⁵, Illíria²⁶, Macedónia és Raska²⁷ népét, hogy csatlakozzanak a császári csapatokhoz, amelyek rövidesen meg fognak érkezni. A török kiűzésért cserébe vallásszabadságot, szabad vajdaválasztást és adómentességet ígért. Felszólította azonban ezeket a népeket, hogy őseik földjén maradván segít-

²³ Hodinka, 1935, Ami a karlócai békekötésből kimaradt és következményei... i.m. 25.

²⁴ Az ókorban római provincia a Duna alsó szakaszának jobb partján, a Száva, a Drina és a Fekete tenger között. A mai Szerbia, Észak-Bulgária és Dobruzsza területén.

²⁵ Bolgár terület a Duna jobb partján.

²⁶ A Balkán félsziget nyugati részének ókori megnevezése.

²⁷ Szerbia középkori megnevezése.

sék a császári csapatokat.²⁸ Ennek a felhívásnak azon szerb értelmezése, miszerint Lipót magyarországi beköltözésre hívta fel a szerbeket, későbbi keletű és minden alapot nélkülöz. Ezzel egyidejűleg Lipót – ugyancsak Raspassani javaslatára – levelet küldött Csarnojevics Arzén patriarchának is. Ebben méltatta a patriarchának a török kiűzése érdekében tett erőfeszítéseit, és megígérte, hogy a hadjárat sikertelensége esetén a felkelők esetében kegyet fog gyakorolni. A császár ugyanabban az évben még két felhívást intézett a balkáni népekhez. Az április 26-án keletkezettben a macedón lakosságot vette védelmébe, a május 31-eiben pedig Albánia, Bulgária, Macedónia és Szerbia lakosságának megengedte, hogy császári zászló alatt harcoljanak a törökök ellen. Olyan, a szerbeknek szóló konfesszionális és politikai engedményekről, amelyekre később a Magyarországra beköltözött szerbek hivatkoztak, egyikben sem volt szó.

A felhívások közül egyik sem hozta meg a kívánt eredményt. Az albánokkal és a szerbekkel megerősített császári csapatoknak sem sikerült megállítani a török előrenyomulást. Végül elveszítették a korábban felszabadított területeket, és kénytelenek voltak a Duna innenső partjára visszavonulni. Ez a fejlemény – függetlenül a török oldalon végbement változásoktól – várható volt, a fentebb már említett okokból: a császári csapatok sem élelemmel, sem felszereléssel, sem fegyverrel, sem lőszerrel nem voltak kellőképpen ellátva. Bécsben a hadjáratot szorgalmazók Magyarország Szerbiára és Boszniára²⁹ vonatkozó, jogos igényére hivatkozva sürgették a harc folytatását. Akadtak azonban még merészebb elképzelések is, mint pl. gróf Johann Quentin, Jörger titkos

²⁸ Az eredeti szöveg vonatkozó helye: „*lares vestros culturamque agrorum vestrorum non deserite*”. Több szerb történész a „*non*” szócskát kihagyva fordította le a szöveget, Ilarion Ruvarac „*O peckim patrijarsima*” c. átfogó munkájában rámutatott, hogy ez a torzítás semmivel sem menthető. Az eredeti dokumentum fotókópiáját Jánossy Dénes (Dionys Jánossy) hozta nyilvánosságra (Die Territorialfrage der serbischen Woiwodenschaft in Ungarn. *Jahrbuch des Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien*, 1933), amelyből egyértelműen kiderül, hogy Lipót otthon maradásra biztatta a fegyverbe hívott népeket.

²⁹ Ulrich Kinsky, cseh kancellár 1689-ben azt ajánlotta Lipót császárnak, Bosznia elhódításával a töröktől akadályozza meg a velencei kereskedők terjeszkedését. A cél, tehát, nem annyira a kereszteni lakosság sorsa feletti aggodalom, hanem a velencei kereskedők távvaltartása volt.

tanácsosé, aki Konstantinápoly bevételét és az egyházegyesítést vizionálta egy tervezetében³⁰. Magyarországnak sokkal fontosabb lett volna a déli megyék teljes felszabadítása. Hodinka Antal úgy fogalmaz: „... nagyhatalmi délibábot kergettek [Bécsben], amelyért roppant nagy árat fizettek, emberéletben, pénzben, hadi felszerelésben”.³¹ Amint később kiderült Magyarország még nagyobb árat fizetett, területben.

VI. A szerb lakosság menekülése Csarnojevics Arzén patriarcha vezetésével és I. Lipót kiváltságlevellei

A török előrenyomulást csak szporadikus albán és szerb akciók zavarták meg. A visszavonuló császári csapatokkal útra kelt az ipeki patriarcha, magával víve két alárendelt püspökét, valamint jelentős számú szerb és albán lakost, akik féltek a török bosszújától. Egyébként az új nagyvezír általános amnesztiát hirdetett, miszerint a háború alatt a másik fél területére elmenekültek bántatlanul visszatérhetnek eredeti lakóhelyükre. Ezt több békeszerződésben is megerősítette, így az 1739-es belgrádi békében és a későbbi, 1791-es, szisztovói békeokmányban is. A Csarnojevics Arzén vezetésével Magyarországra menekült szerbek azonban nem tértek vissza hazájukba. Számukról ellentmondásos adatok állnak rendelkezésre. Maga a patriarcha 40 ezer családról beszélt, de találkozhatunk ennél nagyobb és kisebb számmal is. Az áttelepültek száma nagy valószínűség szerint 60 és 100 ezer fő között lehetett³². A szerb exodus első állomása 1690 tavaszán Belgrád volt. Itt a patriarcha, két magával hozott püspöke, a belgrádi metropolita és több más egyházi vezető közreműködésével megfogalmazták követeléseiket, amelyeket a szövegezésben is főszerepet játszó Iszajja Dja-

³⁰ Jörger, Johann Quentin: Gutachten über die Frage ob der Kayser den Krieg weder die Türken vortsetzen oder Frieden machen solle. 1690. nov.1. In: *Selecta Scripta Illustria* II. k. Lanckish: Leipzig, 1723. 94–96.

³¹ Hodinka, 1935, Ami a karlócai békekötésből kimaradt és következményei... i.m. 18.

³² Bádeni Lajos őgróf jelentéseiből kiviláglik, hogy maga is telepített szerbeket, Szlavóniába, a Duna mentén a határ őrzésére, ill. a török hódoltság alatt kiürült terület újbóli benépesítésére. Ennek Lipót császár is örült, mert a pusztá földből a kincstárnak semmi haszna nem származott.

kovics, Borosjenő (ma: Banaterra, Románia) frissen kinevezett püspöke vitt fel Bécsbe. Jóllehet erre később másként emlékeztek szerb körökben, a petíció teljes mértékben az egyházi autonómia keretei között maradt, szó sem volt benne politikai önrendelkezésről, vajdaválasztásról³³. A követeléseket az alábbi pontokba szedték:

- A szerb pravoszláv egyház függetlensége fennmarad, a vallásgyakorlás szabad. A pravoszlávok körében továbbra is megengedett lesz a régi naptár használata. Semmilyen idegen származású, más vallású és más anyanyelvű személy nem avatkozhat bele a szerbek ügyeibe.
- A szerb közösség autonóm lesz. Ez azt jelenti, hogy saját, szerb érseke lesz, szerb [anya]nyelvű és a görög rítusú, akit az egyházi és világi tagokból álló gyűlés választ meg. A szerb pravoszláv egyháznak nem lehet idegen származású, [anya]nyelvű és vallású érseke.
- Az érseknek hatalmában áll, hogy püspököket, papokat szenteljen fel, templomokat emeljen ott, ahol erre szükség mutatkozik, azok szerint az ősi törvények és szokások szerint, ahogyan azt az egykori szerb királyok engedélyezték. Ezek a jogok az alábbi területeken lesznek érvényben: Szerbiában, Bulgáriában, Jusz-tiniániában (*Justiniana prima*, vagyis az ohridai érsekség területén), Dalmáciában, Boszniában, Illíriában (meghatározatlan értelemben), Hercegovinában, Montenegróban, Horvátországban, Magyarországon, a Szerémségben, Janopoliában [Borosjenő, Bánság], vagyis minden olyan területen, ahol szerbek élnek, akkor és a jövőben. Mindezekben a területeken az érseknek joga lesz papokat és templomokat felszentelni.
- Az egyházi személyek mentesülnek minden adófizetéstől, és katonai beszállásolási kötelezettségtől. Csakis maga a császár,

³³ .Ivics, Aleksza: *Isztorija srzba u Vojvodini* (Matica szrpszka: Novi Sad, 1929) c. munkájában azt fejtegeti, hogy ezek a követelések azért voltak kizárólag egyházi jellegűek, mert egyházi vezetők állították össze a petíciót. Ez az érvelés azonban nem állja meg a helyét, hiszen, mint láttuk, a szerb pravoszláv egyház világi irányító funkciókat is ellátott, a megszűnt középkori szerb államot helyettesítve, egyedül volt képes megjeleníteni az egész közösség érdekeit.

személyesen rendelheti el valamely egyházi személy szabadságtól való megfosztását. Laikusok nem avatkozhatnak bele az egyház ügyeibe. Ha egyházi személyek valamely törvénybe ütköző tettet követnek el, az érsek és a püspökök ítéleznek fölötte, az egyházi törvények szerint.

- Az uralkodó visszaadja a pravoszláv egyháznak a törökök által elkobzott javait.
- Az érsek és a püspökök minden akadályoztatás nélkül végezhetik a „*canonica visitatio*”-t [egyházlátogatást].³⁴

A fenti jogokért cserébe a petíció benyújtói ünnepélyes fogadalmat tettek, hogy utolsó csepp vérükig a császár hű szolgálói lesznek.³⁵

Erre válaszul bocsátotta ki Lipót császár 1690. augusztus 21-én a maga diplomáját, amelyben pontosan követte, gyakorlatilag pontról pontra elfogadta a szerb követeléseket. Külön kiemelte, hogy a magyar királyok által korábban megadott jogokkal (!) összhangban teszi ezt. Ezzel bizonyára a szerbek fölötti uralom jogfolytonosságát kívánta hangsúlyozni. Ilyen jogfolytonosság azonban, mint láttuk, nem állt fenn, és az általa biztosított jogoknak semmi közük sem azokhoz, amelyeket Hunyadi Mátyás és II. László adtak XV. század vége felé a szerbeknek.

Jóllehet ez az okmány nem sokban különbözik a török hatalom, valamint a görög és a szerb egyházi vezetés közötti viszonyt szabályozó „*berât*”- októl, szultáni adománylevelektől (azzal a különbséggel, hogy konkrétan fogalmazza meg a szerb vallási közösség jogait), Csarnojevics mégis arra sarkallta, hogy kitörjön a török vazallus szerepéből, s a Habsburgok fennhatósága alá helyezkedjen. I. Lipót ezt a törekvést méltányolva bocsátotta ki 1690. augusztus 21-i diplomáját, amelyben a Balkánon szokásos egyházi autonómia keretein belül adott jogokat a szerb egyháznak. A magyar kancellárián keresztül kibocsátott oklevelek közül a legjelentősebb az 1691. augusztus 20-ai keltezésű. Ebben a császár további engedményeket tett a szerb egyháznak, mert nemcsak egyházi, hanem világi értelemben is elismerte az egyházfő, a patriar-

³⁴ Szubotics, Kamenko: Ugovori izmedju Leopolda I i szrpszkog naroda. *Letopisz Matice szrpszke*, 184. k. Újvidék: 1895. 8–9.

³⁵ Ibid. p. 6.

cha fennhatóságát a szerbek fölött³⁶. A Habsburg uralkodó nagylelkűsége valószínűleg abban leli magyarázatát, hogy a török Európából való kiűzésében még mindig erősen számított a szerbekre. Abban is bízott, visszatérnek majd elhagyott otthonaikba, ha sikerül azokat felszabadítani a török elnyomás alól. Az addig várhatóan eltelő időben pedig kézenfekvőnek látszott, hogy a patriarcha, mint egyházfő, biztosítsa a neki alárendelt egyházi szervezet és a nép egységét. Ezen a ponton találkozott az udvar, ma úgy mondanánk „katonapolitikai” elképzelései és a szerb egyház világi, politikai vezető szerepre vonatkozó igénye. A sikertelen hadjárat azonban bebizonyította, hogy a Habsburg birodalom – legalábbis az idő tájt – nem képes a Duna-Száva vonalán túli terjeszkedésre, egyben azt is, hogy a törökök akciórádiusza sem terjed ki a Dunától északra fekvő területekre. Az 1699-ben kötött Karlócai béke³⁷, tehát, hosszú időre meghúzta a határokat, s nem kerülhetett sor arra, hogy a szerbek visszaköltözzenek eredeti lakóhelyükre, kiváltságaikat azonban, amelyek a magyar jogtól szinte teljesen idegenek voltak, megtarthatták. A nyugat-európai politikai és egyházi jogrendbe egy alapvetően feudális, teokratikus elveken nyugvó bizánci, a török politikai rendhez idomított rendszert hoztak, aminek révén zárványként fennmaradtak a többségi magyar közegben. Az első látásra tisztán egyházi szerb autonómia hamarosan politikai jelleget öltött. Minden Magyarországon élő pravoszláv hitű emberre vonatkozott, a Csarnojevics vezetésével érkezettek mellett a korábban megtelepültekre is, akik eltérő vallásuk miatt nem integrálódtak a többségi magyar közegbe. A szerb pravoszláv egyház most mindnyájukat egy politikai blokkba fogta össze. Ennek következtében a XVIII. századtól folyó magyarországi szerb

³⁶ Mansi, Giovanni Domenico: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio... continuata.. curantibus J.B.Martin et L.Petit.* Tomus Trigesimus Nonus. Expensis Huberti Welter, Bibliopolae: Parisiis, MDCCCXVII. 510.: „Denique ut omnes ab archiepiscopo tanquam capite suo ecclesiastico, tam in spiritualibus quam secularibus dependeant. clementissime volumus et iubemus.”

³⁷ Bécs számára igen előnyös béke volt. Magyarország számára is az lehetett volna, a töröktől felszabadított részeit azonban nem kapta vissza, az ezekre a területekre vonatkozó jogait mellőzték. Azokon osztrák katonai határőrvidéket létesítettek, amelyeket közvetlenül Bécs igazgatása alá rendelték. Valószínűleg azért, hogy a tiltakozást elkerüljék képviselőjét sem hívták meg, holott ezt a törvényt előírta.

autonómiaharc már kimondottan politikai jellegű volt, élén folyamatosan a szerb egyház állt.

A Szerbiából való elmenekülés komoly változásokat idézett elő magában a szerb pravoszláv egyházban is. Ezeknek eredményeképpen Karlóca szerepe nagymértékben megnőtt; annak dacára is, hogy Csar-nojevics Arzén utódai, a katolikus egyház ellenkezése folytán nem viselhették a patriarchai címet, érsekké „fokozták le” őket, akiket az uralkodó erősített meg hivatalukban, továbbá, hogy – a bécsi udvar rosszallása ellenére – továbbra is fennmaradt a jogi kapcsolat az ipeki patriarhátussal. A törökök még Csar-nojevics életében beültették utódját a patriarchai székre. Mivel már nem bíztak a szerbekben, többnyire görög nemzetiségű személyek töltötték be ezt a posztot, a patriarchátus megszűntéig. Ipek azonban az anyagiakkal sokkal jobban ellátott Karlóccal szemben folyamatosan veszített jelentőségéből. Végül, amikor IV. Arzén ipeki patriarcha foglalta el az 1737-ben megürült karlócai érseki posztot, a szerb pravoszláv egyház központja is átkerült Magyarországra.

VII. A betelepedett szerbek harca további jogokért

A Magyarországra menekült szerbek szinte megérkezésük pillanatától különleges jogokat, ma úgy mondanánk területi autonómiát követeltek maguknak, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy az érintett terület lakosságának kétharmada nem volt szerb. Követeléseik alátámasztására I. Lipót már említett diplomáira hivatkoztak, aki a XVII. századvégi török-ellenes osztrák győzelmek folytatása reményében ígért kiváltságokat, de csak arra az esetre, ha segítségükkel sikerül lakóhelyüket felszabadítani. Miután a törökök visszafoglalták Belgrádot, az elmenekült szerbek egy részét, a határörvidéken telepítették le. Ott, a magyar hatóságoktól függetlenül, Bécs közvetlen katonai igazgatása alá tartoztak, ami az udvar számára biztosította annak lehetőségét, hogy a magyarok ellen bármikor felhasználhatók legyenek. Ugyanakkor az újabb és újabb kiváltságokra vonatkozó követeléseiket az udvar csak azzal a feltétellel teljesítette, hogy azok nem ütközhetnek a király szolgálatára vonatkozó kötelezettségekkel és a magyar jogrenddel. Visszatérésüket szerb területre, hadi és politikai

okokból az udvar nem szorgalmazta, s ők maguk sem mutattak erre hajlandóságot. Jó részük civil foglalkozást űzött (pl. kereskedett), s tekintélyes jövedelemre tett szert Magyarországon. Első nemzetgyűlésüket 1744-ben tartották meg, Karlócán. Már ezen valóságos alkotmánytervezettel rukkoltak elő, s követelték nemzeti privilégiumaik Magyarország minden törvényhatóságán való kihirdetését, és becikkelyezésüket az Országgyűlésben, érdekeik védelmére egy-két miniszter kinevezését az udvarnál stb.. Mária Terézia kiváltságait megerősítette, de szintén azzal a feltétellel, hogy mások jogaiba nem ütközhetnek, s csak addig érvényesíthetők, amíg a szerb közösség hú marad a Habsburg-házhoz. Helyzetüket az 1771. és 1777. évi „*Regulamentum Illyricae Nationis*” c. szabályzatokban rendezte, egyben azt is kimondta, hogy a szerb érsek csak egyházi ügyekben feje nemzetének. A követelést az udvar megsokallta, s nemzetgyűlést a szerbek egy ideig kizárólag csak az egyházfő megválasztására hívhattak össze. A magyar Országgyűlés az 1790. és az 1792. évi X. törvénycikkkel Magyarország törvényes állampolgáraivá fogadta őket.

A szerb közösség vagyonosodásának köszönhetően Buda a XIX. századra a szerbség egyik legfontosabb kulturális központjává lett. Úgy is mondhatnánk, hogy a modern szerb kultúra bölcsője Magyarországon ringott. 1796-tól az 1830-as évekig a legtöbb szerb nyelvű könyvet Budán nyomtatták. Pesten hat vagyonos pesti szerb kereskedő 1826-ban megalapította a szerbség legpatinásabb kulturális intézményét, a „*Matica szrpszka*”-t. Itt adja ki 1835-ben az első szerb hetilapot, „*Szerbszki narodni list*” címen Teodor Pavlovics, a *Matica szrpszka* első titkára. Pesten alapított a szerb diákok számára *Tökölianum* néven diákotthont Tököli Popovics Száva, magyarországi szerb mágnás. A XIX. században emelkedett szerb szellemi központtá, s kapta a „Szerb Athén” elnevezést Újvidék.

VIII. Az autonómiaharc és végkifejlete az 1848–49-es szerb felkelés

Minden kiváltság és a szerbség által itt elért viszonylagos jólét ellenére a szerbek sohasem tekintették magukat a magyar politikai nemzet részének. Elszakadási törekvéseik, s hogy „magukkal vigyék” Magyarország

területének egy darabját már Csarnojevics és a vele menekülők megjelenése előtt napirenden voltak. Mint láttuk Fekete Jován már 1526-ban megpróbálta Magyarországtól elszakítani a Délvidék egy részét.³⁸ 1790-ben ismét tettek erre egy kísérletet. Temesvárott gyűltek össze, Putnik Mózes egyházfő vezetésével. Az uralkodó, II. Lipót (ur.: 1790–92), az udvari hadi tanács és magyar kancellária kifejezett ellenjavallatának dacára, megengedte, hogy ne csak egyházi, hanem politikai kérdésekkel is foglalkozzanak. A gyűlésen, csaknem egyhangúlag a Magyarországtól való elszakadás mellett döntöttek. Ellene egyedül Tököli Sabbas, szerb nagybirtokos emelt szót, mondván, hogy a magyarok befogadták a hazájukat vesztett szerbeket, nem ezt érdemlik, azon felül az elcsatolni kívánt terület lakosságának kétharmada nem is szerb, hanem magyar. A temesvári gyűlésen ennek ellenére elfogadták az indítványt Magyarországtól való elszakadásról, vagyis a Délvidék kihatásáról Magyarország területéből, és egy szerb vajdaság létrehozását, közvetlenül Habsburg jogar alatt. Erre a döntésre a megjelenteket báró Schmieffeld tábornok, királyi biztos is ösztönözte, mert az udvarnak akkor pillanatnyilag szüksége volt a szerb szeparatista mozgalomra a magyar rendek megzabolására. Egy a francia forradalom eszméinek jegyében fogant hitlevelet követeltek ugyanis az uralkodótól, aki azt vonakodott megadni, mert azzal nagymértékben gyöngítette volna saját hatalmát. Érzékelve a szerb szeparatizmus jelentette veszélyt a magyar rendek végül elálltak követelésüktől, az udvar pedig szerb vajdaság helyett egy illír kancelláriával „szúrta ki” a magyarországi szerbek szemét, amelyet nem sokkal később meg is szüntettek. Az 1792. évi X. törvénycikkben azonban a magyarországi szerb egyházfőnek és püspökeinek az Országgyűlésben helyet és szavazati jogot biztosított.

1804-ben Sztevan Sztratimirovics, karlócai érsek az orosz cárhoz, I. Sándorhoz folyamodott, szabadítsa fel Szerbiát, s az ún. szerb vajdaság területét is csatolja hozzá. Azt megelőzendő, hogy ott a katolikus Habs-

³⁸ A Dusan cáré után a második szerb birodalom határai északon kb. Szegedig, délen a Dunáig, az oszmán birodalom határáig, nyugaton nagyjából a Száva vonaláig, keleten pedig Aradig és Lippáig (ma Lipova, Románia) terjedtek.

burgok kerüljenek hatalomra, egy orosz nagyherceg meghívását indítványozta a szerb fejedelmi trónra.

1848-ban – a többi nemzetiséghez hasonlóan – a szerbek sem elégedtek meg az ún. áprilisi törvények által biztosított polgári szabadságjogokkal. Mivel az önálló Magyarországot könnyebb ellenfélnek tartották a Habsburg Monarchiánál, ismét előálltak a követeléseikkel. Azok közül, amelyeket március 17-19-án, Pesten megtartott népgyűlésükön megfogalmaztak a legmerészebb az volt, hogy évenként megtartandó nemzetgyűlésük határozatait a magyar parlament megkerülésével, közvetlenül az uralkodónak terjeszthessék fel. Ezt a magyar politika és közvélemény szeparatizmusként értékelte, s nem támogatta. A pestit számos más gyűlés követte a határőrvidéken (Pancsova, Zimony, Újvidék stb.), amelyeknek hangulata a magyar többség iránt egyre kevésbé volt barátságos. A szerém-karlócai hitköztség által április 14-re, Karlócára összehívott gyűlés végleg szembel helyezkedett a forradalommal: kimondta a független szerb vajdaság megalakulását, a Magyarországból kiszakított Baranya, Szerémség, Bácska és Bánság területén, élén szerb vajdával. Erre a posztra Sztevan Supljikacot, a császári hadsereg szerb tábornokát választották meg. Az elfogadott határozatok érvényesítésére mozgalom indult, amelynek élére a pravoszláv egyház, személyesen Josip Rajacics állt, akit a karlócai gyűlés patriarchának választott meg.

A felállított ún. főbizottság küldöttségét, Gyorgye Sztratimirovics földbirtokossal, a szerb felkelés későbbi vezérével, Kossuth is fogadta. Követeléseik hallatán azonban kijelentette, nem engedheti, hogy a haza bármely részéből külön országot csináljanak. A bécsi udvart viszont, feltétlen hűségükről biztosították a karlócai határozatok felterjesztői, a horvát együttműködésre számítva pedig kimondták a „szerb vajdaság” csatlakozását a „Háromegy Királysághoz” (Szlavónia-Horvátország-Dalmácia). Ebben a legmagasabb méltóság a horvát bán, s mindjárt utána a szerb vajda lett volna. Törekvésük találkozott Josip Jelačić horvát bánéval. Ő szintén az udvarhoz való feltétlen hűséggel próbálta elérni a horvát területek leválasztását a magyar koronáról és egyesítését közvetlenül Habsburg jogar alatt. Szívesen ráállt az együttműködésre, ami annyiban sikeres is volt, hogy több frontos harcra kényszerítette és szétaprózta a magyar erőket. Viszonylag hamar kiderült azonban, hogy

a horvát és a szerb cél nem azonos. Jelačić két tűz közé került. A liberális horvátok ellenezték, hogy hadsereggel jöjjön a magyar forradalom ellen, a szerbek viszont késlekedésért bírálták. 1848 májusától közvetlenül a szerb fejedelemségtől kértek segítséget. A magyarországi szerb lakosság feltüzelésében nagy szerepe volt az akkor még török vazallus szerb államnak. A határozatok megfogalmazásában részt vett ügynöke, a horvát származású Matija Ban³⁹, akinek életútja jól példázza azt az első pillantásra hihetetlennek tűnő tényt, hogy egyazon forrásból fakadt a magyar szabadságharcnak nyújtott lengyel segítség és az ellene kirobbant szerb felkelés!

Ban Konstantinápolyban ismerkedett meg az 1831-ben levert lengyel felkelés emigránsaival, és azzal az Adam Jerzy Czartoryski⁴⁰, franciaországi emigrációban élő lengyel főnemestől származó elképzeléssel, miszerint a lengyel emigráció hozzásegíti a szláv népeket szabadságuk kivívásához, hogy aztán majd az ő segítségükkel Lengyelország is megszabaduljon az orosz igtától. Czartoryski életrajzának érdekessége, hogy I. Sándor, orosz cár külügyminisztere volt. Ebben a minőségében tudomást szerzett a törökellenes szerb mozgalmakról. De csak később, amikor a megbukott forradalmi lengyel kormány miniszterelnökeként emigrációba kényszerült, dolgozta ki programját hazája felszabadítására. Úgy vélte, hogy a független Szerbia lehet a délszláv népek egyesítője, „Piemontja”. Tanácsait a szerb kormány számára *Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie*⁴¹ címen foglalta össze. Mivel ismerte a szerbek és oroszok egymás iránti hajlandóságát, óva intette pártfogoltjait attól, hogy orosz befolyás alá kerüljenek. Tisztában volt vele, hogy tervének megvalósulása a Habsburg birodalom végét jelenti, amely iránt azonban ő csekély rokonszenvvel viseltetett. Az viszont megbosszulta magát, hogy a magyar politikusok közül kevesen látták be: Ausztriától különváltan Magyarország nem elég erős ahhoz, hogy a környezetében

³⁹ Matija Ban (1818–1903), horvát író, politikus és diplomata. A délszláv népek Szerbia vezetésével történő egyesítésének elkötelezett híve. Élete derekán át is költözött Szerbiába.

⁴⁰ Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861), a litván uralkodói házból leszármazó lengyel főnemesi család legismertebb tagja, politikus és államférfi.

⁴¹ *Archives Czartoryski 5404*. Az eredeti francia nyelvű szöveget közreadta: Sztranjakovics, Dragoszlav. In: Szpomenik Szrpske Krajlevske akademije XCI, Beograd, 1939. p. 105–115.

akkor már markánsan mutatkozó nemzetállami törekvéseket, nemzeti-ségei (elsősorban a románok, szerbek) erős vágyát, hogy határon túl élő nemzettársaikkal egyesüljenek, féken tartsa.

Ilija Garasanin⁴², szerb belügyminiszter viszont ráérezett, hogy az 1848-as forradalmak időszaka kedvez az évszázados szerb álom, Dusan cár birodalma visszaállításának. *Nacsertanije* ('tervezet') című külpolitikai programjában ehhez igazította Czartoryski tanácsait. Megfogalmazta: elsősorban nagy Szerbia létrehozására kell törekedni. Ügynökei e célból lázadást szítottak Boszniában, amit azonban, orosz támogatás híján, abba kellett hagynia. A Délvidéken viszont tovább folytatta a szerbek izgatását, mert Magyarországgal kapcsolatban egy „B” terve is volt: ha nem sikerülne elérni a Monarchia szétesését, talán le lehet választani a Délvidéket Magyarországról, külön koronatarományra alakítása komoly lépés lehetne az elszakadás és a Szerbiával való egyesülés felé. Bécsnek érdekében állt a rebellis magyarok ellen a felkelő szerbek támogatása. Ezért nem mondott nemet a szerb vajdaságra, de megvalósítását lebegtette. Belgrádi képviselője, Ferdinand von Mayerhofer konzul tevékenyen részt vett a délvidéki szerb felkelés szervezésében, szerbiai önkéntesek toborzásában. 1848 decemberében a parancsnokságot is átvette. Miután délen a határzárát megszüntették, akadálytalanul áramolhattak be Szerbiából a martalócok. Kegyetlenkedéseikkel rémületben tartották nemcsak a magyar és a német, de a román, sőt, esetenként a szerb lakosságot is. A benyomulás a nemzetközi visszhangja többnyire negatív volt. Oroszország a XIX. század elejétől pártfogolta a szerbeket, mert úgy számított, hogy megkönnyítik számára a győzelmet és a tengerszorosokhoz való kijutást egy esetleges orosz-török háborúban. A lengyel felkelés után azonban óvatossá lett, és ellenezte a szerb intervenciót. Franciaország azért visszakozott, mert az orosz befolyás növekedésétől tartott. London hasonló okból nem akarta a Monarchia túlzott meggyengülését. A Porta – mint mindig – kétszínű volt, hallgatólagosan eltűrte a magyarországi szerbeknek nyújtott belgrádi támogatást. A magyar kormány a közös külügyminisztérium útján tiltakozott a

⁴² Ilija Garasanin (1812–1874): szerb író, politikus, a bel- és a külügyi tárca vezetője, majd miniszterelnök, az ún. nagy-Szerbia külpolitikai program megalkotója.

szabadcsapatok behatolása ellen. Szerbia erre deklarálta semlegességét. Titokban azonban továbbra is támogatta a felkelőket, mert veszélyben érezte a „szerb vajdaságot”, és mert rajta kellett tartania a szemét a főbizottságon, amelynek tagjai között a rivális szerb uralkodó dinasztia, a Habsburg-ház iránt lojális Obrenovicsoknak több híve is akadt. Visszatérésük a szerb trónra nem állt érdekében sem az uralkodó Alekszandar Karagyorgyevicsnak, sem a nagy-szerb terveket dédelgető Garasaninnak. Utóbbi azonban 1849 márciusára belátta, Bécs nem teljesíti a szerbek követeléseit, és ekkor haza parancsolta a szerb önkéntesek élén álló emberét⁴³.

A magyar kormány későn ismerte fel a helyzet komolyságát. Miu-tán a magyar kormánybiztos, Csernovics Péter békéltetési kísérlete a Délvidéken sikertelen volt, az Országgyűlés a felkelés fegyveres letörése mellett döntött. A harc azonban, az addigra kialakult zűrzavaros helyzet miatt (pl. egyes bánági német határőrezredek a magyarok oldalán harcoltak, mások, a szerbekkel, az osztrák hadsereg helyi egységeivel, a román ezredekkel, és a horvát hadsereggel együtt, ellenük), váltakozó sikerrel folyt, Perczel Mórnak 1849 júniusára sikerült csaknem teljesen megtisztítania az ellenségtől a Délvidéket, a szerbek azonban egészen a szabadságharc leveréséig nem tették le a fegyvert. A velük vívott harc, bár nem volt döntő a szabadságharc kimenetelét illetően, nagy erőket vont el más hadszínterekről. Béketaogatások voltak mindkét oldalról, eredménytelenül. Szerb oldalon megbomlott az egység: hatalmi harc alakult ki. A császár, sem 1848 decemberi kiáltványában, sem az olmtüzi alkotmányban nem erősítette meg a magyar koronától független szerb vajdaságot, a magyarok 1849 tavaszi harctéri sikerei pedig demoralizálták a szerb csapatokat. Ennek ellenére a magyar kormány a legmesszebbmenőkig elment a megegyezés érdekében, de az ország területi egységének megbontására, ami a szerb megegyezési hajlandóság alapfeltétele volt, nem volt kapható.

⁴³ Sztevan Petrovics államtanácsost, ismertebb nevén Knicsanint, amely nevet szülőhelyéről, Knicsról kapta. A szerbiai önkéntesek vezéréként kb. 8-10 ezer embernek parancsolt. Katonai képzés híján inkább vakmerőségével tűnt ki. Az udvar a legmagasabb katonai kintűntetéssel, a Mária Terézia renddel jutalmazta szolgálatait.

Az 1849. április 14-i függetlenségi nyilatkozatot a szerbek örömmel fogadták, mert úgy vélték, ha az osztrák-magyar kibékülés lehetlenné válik, megvalósulhatnak a karlócai határozatok. Annál nagyobb volt viszont az orosz beavatkozás fölötti csalódottságuk, hiszen az Bécs számára nélkülözhetővé tette szolgálataikat. Ami a végkifejletet illeti, arról találóan állapítja meg Szekfű Gyula a Magyar Történet V. kötetében, „... a nem magyar népek Bécstől ugyanazt nyerték jutalmul, mint amit a magyarok büntetésül.”⁴⁴ Az 1849. november 18-án létrehozott Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság területi, de több más szempontból is nagyon különbözött a szerb elképzelésektől, és alig több mint 10 évig állt fenn. A magyar harci sikerek láttán, amelyekhez lengyelek, elsősorban József Bem⁴⁵ tábornok bánági, erdélyi győzelmei nagymértékben hozzájárultak, Czartoryski elérkezettnek látta az időt konferencia összehívására a közép-európai népek, szlávok, magyarok és olaszok föderációjának létrehozásáról. Távolabbi célja az orosz birodalom szétzúzása volt. A 1849. május 18-ára, Párizsba utazó magyar küldöttséget Kossuth azzal indította útnak, tudassák Czartoryskival: Magyarország kész a Monarchia helyett a nemzetek általa elképzelt szövetségét megalkotni. Nem biztos, hogy ennek közvetlen szerepe volt a cár döntésében, miszerint Bécs segítségére siet a rend helyreállításában. I. Ferenc József azonban 1849. május 1-én arra hivatkozva kérte a cár beavatkozását, hogy Kossuth seregében lengyel összeesküvők harcolnak. I. Miklós igenlő válaszára számítani lehetett, hiszen Szentpétervárott úgy értékelték: a lengyelek és a magyarok fenyegetik az oroszok által uralt lengyel tartományok békéjét. Sorsszerű, hogy Bem és Paszkevic orosz tábornagy, miképpen a lengyel felkelésben, úgy a szabadságáért küzdő Magyarországon is találkoztak. Kettejük párharca Varsóért Bem vereségével végződött, mert a hatalmas túlerővel szemben nem tudta megvédeni a várost. Magyarországon is Paszkevic kerekedett felül mintegy 190 ezer

⁴⁴ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. V. k. Maecenas Kiadó: Budapest, 1990. 444.

⁴⁵ József Bem (1794–1850) egész életében a lengyel függetlenségért harcolt (Magyarországon is). Részt vett az 1830-31-es lengyel felkelésben, majd Párizsban egy újabb lengyel felkelés előkészítésén munkálkodott. Az 1848 októberi bécsi forradalom egyik katonai vezetője volt. Annak bukása után felajánlotta szolgálatait a magyar kormánynak.

fős orosz seregével. A világosi fegyverletétel és a tanulságok levonása után Kossuth sok követője szegődött az osztrákokkal való megegyezés hívévé. A dualizmus korának egyik legnagyobb magyar politikusa Tisza István már világosan látta: Nagy-Magyarország csak egy olyan nagy államalakulaton belül tartható egyben, mint az Osztrák-Magyar Monarchia. Ezért sokáig ellenezte az I. világháborút, aminek végkifejletként megvalósult az, amiért a szerbek 1848-ban fegyvert fogtak a magyar szabadságharc ellen: a szerb Vajdaság. Egyben az is bebizonyosodott, rövidlátó volt az osztrák politika, amikor azokra támaszkodott, akik később a vesztere törtek, miközben – az oroszok jóvoltából – a nagyhatalmi státusnak már csak a látszatát tudta fenntartani.

Kapitány Balázs

A magyarországi történelmi kisebbségi közösségek demográfiai viszonyai és perspektívái 1990–2011 között

A 2011. évi népszámlálás eredményei és azok értékelése

A Központi Statisztikai Hivatal 2013 tavaszán az összefoglaló kötetben,¹ 2014 februárjában a nemzetiség, etnikum kötetben² részletesen publikálta a 2011. októberi népszámlálás hazai etnikai közösségekre vonatkozó adatait. A népszámlálási összefoglaló kötet bevezetőjében a statisztikai hivatal arra hívja fel a figyelmet, hogy „a nemzetiségekhez tartozók száma 2001 óta – a legtöbb hazai nemzetiséget tekintve – jelentős mértékben emelkedett. (...) A növekedésben szerepet játszott az, hogy az országos és helyi nemzetiségi önkormányzatok fontosnak tartották a népszámlálásban a nemzetiség feltüntetését, és erre kérték a tagjaikat, a nemzetiségi lakosságot.”³

Az összefoglaló kötet részletes táblaállománya a bevezetőben megfogalmazottaknak megfelelően jellemzően szintén a nemzetiségek létszámának növekedését mutatja. Az 1.1.1.6 tábla (66. oldal) szerint például a hazai szlovákság létszáma 1990-ben 10 459 fő, 2001-ben 17 693 fő, míg 2011-ben egyenesen 29 647 fő. Ha a tábla 1990-es adatait összevetjük a 2011-es adatokkal, azt állapíthatjuk meg, hogy az arányában és létszámában is erőteljesen visszaszoruló magyarság kivételével minden, a táblázatban már 1990-ben is feltüntetett nemzetiség⁴ létszáma egyértelműen növekedett az 1990-2011-es időszakban.

¹ *Népszámlálás 2011–3. Országos adatok.* KSH: Budapest, 2013.

² *Népszámlálás 2011–9. Nemzetiségi adatok.* KSH: Budapest, 2014. 181.

³ *Népszámlálás 2011–3, 2013, i.m.* 20.

⁴ A kiadvány megnevezése szerint: cigány (romani, beás); horvát; német; román; szerb; szlovák; szlovén.